ONLINE JOURNAL
E-ISSN:3060-5490

INSTITUTE OF UZBEK NATIONAL
MUSICAL ART NAMED AFTER YUNUS RAJABI

Milliy Madaniyat Jurnali - Журнал Национальной Культуры

Journal of national CULTURE

Поступила: 27.04.2026 · Принята: 30.05.2026 · Опубликована: 30.06.2026
DOI: https://doi.org/10.64681/6c20db06

ilmiy uslubiy jurnali – научно-методический журнал – research and methodological journal

Institute of Uzbek National Musical Art named after Yunus Rajabi
JOURNAL OF NATIONAL CULTURE, 2 (2), 2026
www.jnculture.uz

Shashmaqom cholg‘u yo‘llarida doira usullari va urma-zarbli cholg‘ularning badiiy xususiyatlari

(Artistic Features of Doira Rhythmic Patterns and Percussion Instruments in the Instrumental Sections of Shashmaqom)

Rahmatulla Samadov

Department of Maqom Instrumental Performance,
The Institute of Uzbek national musical art named after Yunus Rajabiy,
100001, Mustaqillik, 1.
Uzbekistan/Tashkent

Annotatsiya

Maqolada Shashmaqom cholg‘u yo‘llarida doira usullarining shakl hosil qiluvchi, ritmik-tashkiliy va badiiy-ifodaviy vazifalari tahlil qilinadi. Tadqiqot markazida Tasnif, Tarje’, Gardun, Muxammas va Saqil kabi cholg‘u qismlarining ritmik tuzilishi, ularning kuy rivoji, xona va bozgo‘ylar almashinuvi hamda avj sari bosqichma-bosqich kengayish jarayoni bilan bog‘liqligi turadi. Maqolada doira maqom ijrochiligida oddiy jo‘rnavozlik vositasi emas, balki kuy harakati, emotsional ta’sir va ijro dinamikasini belgilovchi asosiy ritmik tayanch sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, nog‘ora, qayroq va safoil kabi urma-zarbli cholg‘ularning maqom va xalq ijrochilik amaliyotidagi funksional o‘rni yoritiladi. Doira usullarini ifodalovchi ritmik bo‘g‘inlar, zarb kuchi, pauza va urg‘ularning kuy xarakterini shakllantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijasida Shashmaqom cholg‘u yo‘llarida ritm va usul melodik rivojdan ajralmagan holda, asarning badiiy yaxlitligini ta’minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘lishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Shashmaqom, doira usuli, cholg‘u yo‘llari, maqom ijrochiligi, Tasnif, Gardun, Muxammas, Saqil, ritm.

Abstract

The article examines the artistic and functional features of doira rhythmic patterns in the instrumental sections of Shashmaqom. The study focuses on the rhythmic organization of Tasnif, Tarje, Gardun, Muxammas, and Saqil, as well as their connection with melodic development, the alternation of xona and bozgo‘y, and the gradual expansion toward climactic sections. The doira is considered not merely as an accompanying instrument but as a central rhythmic component of maqom performance, shaping musical motion, formal development, and emotional expression. The article also discusses the functional role of other percussion instruments, including nog‘ora, qayroq, and safoil, within traditional performance practice. Special attention is given to rhythmic syllables, patterns of strokes, pauses,

and accents, through which the artistic character of Shashmaqom instrumental pieces is formed. The study demonstrates that rhythm and usul in maqom art are not external metric additions but internal structural principles that support the integrity of form, the expressiveness of performance, and the continuity of the traditional musical system.

Keywords: Shashmaqom, doira rhythmic patterns, instrumental sections, maqom performance, Tasnif, Gardun, Muxammas, Saqil, rhythm.

Аннотация

В статье рассматриваются художественно-функциональные особенности доира-усулей в инструментальных разделах Шашмакома. Основное внимание уделяется ритмической организации таких частей, как Тасниф, Тардже, Гардун, Мухаммас и Сакиль, а также их связи с развитием мелодического материала, чередованием хона и бозгуй и постепенным движением к авжевым зонам. Доира анализируется не как вспомогательный инструмент сопровождения, а как основной ритмообразующий компонент maqom-исполнительства, определяющий характер музыкального движения, динамику формы и эмоциональную выразительность произведения. В статье также раскрывается функциональное значение других ударных инструментов – ногоры, кайрока и сафоила – в традиционной музыкальной практике. Отдельное внимание уделяется ритмическим слогам, системе ударов, паузам и акцентам, через которые формируется художественный облик инструментальных путей Шашмакома. В результате обосновывается, что ритм и усул в maqom-искусстве являются не внешним метрическим сопровождением, а внутренним структурным механизмом, обеспечивающим целостность формы, выразительность исполнения и устойчивость традиционной музыкальной системы.

Ключевые слова: Шашмаком, доира-усули, инструментальные разделы, маком-исполнительство, Тасниф, Гардун, Мухаммас, Сакиль, ритм.

XX asr o‘zbek musiqasi uchun juda o‘ziga xos va sermahsul davr bo‘ldi [1, 48-b.]. Sharq xalqlari musiqa madaniyatida maqom san’ati yuksak badiiy tafakkur mahsuli sifatida shakllangan bo‘lib, u ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyot jarayonida mukammal musiqiy tizim darajasiga yetgan. O‘zbek mumtoz musiqasining eng yirik namunasi hisoblangan Shashmaqom ana shu qadimiy an’analarning davomi sifatida xalqning estetik qarashlari, ruhiy kechinmalari va ijodiy tafakkurini o‘zida

mujassamlashtiradi. Shashmaqom tarkibidagi cholg‘u va ashula yo‘llari nafaqat melodik jihatdan, balki ritmik tuzilishi, doira usullari va ijro xususiyatlari bilan ham murakkab hamda mukammal tizimni tashkil etadi. Doira qadimiy musiqa cholg‘ularidan hisoblanadi. Markaziy Osiyo (Niso shahri, eramizdan avvalgi 2-asr)da topilgan terrakota yodgorliklarida doirachi ayollar tasvirlangan. Doira va unga yaqin urma musiqa cholg‘ulari tojik, arman, ozar, uyg‘urlarda dap, dapp, daff, def deb nomlanadi.

XX asrda o‘zbek doira ijrochilik an’analarini Usta Olim Komilov, T. Inog‘omov, D. Sottixo‘jayev, Rahim Isoxo‘jayev, F. Azimov, Qahramon Dadayev, O. Kamolxo‘jayev, aka-uka Islomovlar, M. Oripov, R. Otaboyev, T. Sayfiddinov, R. Samadov va boshqalar mukammallashtirgan [1, 1-b.].

Maqom yo‘llarining shakllanishida doira usullari muhim o‘rin tutadi. Chunki maqomning ichki harakati, kuy rivoji, hissiy-emotsional ta’siri aynan ritmik asos orqali namoyon bo‘ladi. Doira usullari maqomning xarakterini belgilab beruvchi eng asosiy omillardan biri bo‘lib, kuy va ashula yo‘llarining badiiy qiyofasini ochishda hal qiluvchi vazifani bajaradi. Ayniqsa, Tasnif, Tarje’, Gardun, Muxammas va Saqil kabi cholg‘u qismlarida ritmik murakkablik va usul rang-barangligi yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Maqom ijrochiligida doira bilan bir qatorda boshqa urma-zarbli cholg‘ular ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nog‘ora, qayroq, safoil kabi cholg‘ular xalq ijrochilik an’analarida ritmik harakatni boyitgan bo‘lsa, doira maqom san’atining asosiy ritmik tayanchi sifatida shakllangan. Ayniqsa, doiraning usul berish imkoniyatlari, zarb xilma-xilligi va tembr boyligi maqom kuylarining ta’sirchanligini yanada oshiradi.

Shashmaqom tarkibidagi har bir cholg‘u yo‘li o‘ziga xos ritmik va melodik xususiyatlarga ega. Ularda kuy mavzulari turli variatsiyalar asosida rivojlanib boradi. Bunda kuy mavzusining yangi ritmik shakllarda takrorlanishi, xona va bozgo‘ylarning almashinuvi, avjlarning bosqichma-bosqich kengayishi

maqomlarning murakkab badiiy tizimini yuzaga keltiradi. Shu jihatdan qaraganda, maqom cholg‘u yo‘llarini doira usullarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Maqomlarning badiiy-estetik xususiyatlarini o‘rganishda O‘n ikki maqom tizimi bilan bog‘liq masalalar ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Chunki Shashmaqom tarkibidagi ko‘plab sho‘balar va kuy yo‘llari qadimgi maqom tizimlari asosida shakllangan. Ushshoq, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq kabi maqomlarning ruhiy ta’sir kuchi, kuy harakati va ritmik xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Bu esa maqomlarning inson ruhiyatiga turlicha emotsional ta’sir ko‘rsatishini ta’minlaydi.

Shashmaqomning cholg‘u bo‘limi o‘zining murakkab ritmik tuzilishi bilan alohida ajralib turadi. Cholg‘u yo‘llarida kuy mavzulari ko‘pincha ritmik va melodik variatsiyalar orqali rivojlantiriladi. Har bir maqom tarkibidagi kuy yo‘llari turli doira usullari asosida shakllangan bo‘lib, aynan usul ularning xarakterini belgilaydi.

Maqomlarning cholg‘u qismlarida xona va bozgo‘ylar asosiy shakl unsurlari hisoblanadi. Xonalar kuy rivojini ta’minlovchi asosiy melodik bo‘laklar bo‘lsa, bozgo‘ylar ma’lum kuy jumlasining takroriy ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. Ayrim maqomlarda xona va bozgo‘ylar soni turlicha bo‘lib, ular maqomning ichki rivojlanish qonuniyatlarini belgilaydi. Masalan, Tasnifi Navo o‘n yetti xona va uch bozgo‘ydan tashkil topgan bo‘lsa, Muxammasi Husayniy uch xona va uch bozgo‘ydan iboratdir.

Maqom yo‘llarida kuy harakati avj sari rivojlanib borar ekan, ritmik murakkablik ham ortadi. Dastlab sodda shaklda boshlangan usullar keyinchalik murakkablashib, katta hajmdagi ritmik tuzilmalarni hosil qiladi. Ayniqsa, Muxammas va Saqil yo‘llarida bu holat yaqqol seziladi. Ushbu qismlarda doira usullarining uzunligi va murakkabligi kuy rivojining kengayishiga xizmat qiladi. Tasnif yo‘llari maqomlarning asosiy cholg‘u qismlari hisoblanadi. Ular yirik shaklga ega bo‘lib, kuy mavzularining dastlabki asosini ifodalaydi. Tasniflarda xona va bozgo‘ylar o‘zaro uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Ularning kuy harakati

bosqichma-bosqich kengayib boradi va avj qismlarida melodik rivoj yuqori darajaga ko‘tariladi.

Tarje’ yo‘llarida esa tantanavor va shodiyona ruh ustunlik qiladi. Bu qismlar Tasniflarga nisbatan tezroq sur’atda ijro etiladi. Gardun yo‘llari esa murakkab ritmik tuzilishi va interval sakrashlari bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, kvarta, kvinta va oktava oralig‘idagi keskin harakatlar Gardun yo‘llarining asosiy belgilaridan biridir. Muxammas va Saqil yo‘llari Shashmaqomning eng murakkab ritmik qismlaridan hisoblanadi. Muxammaslarda xona va bozgo‘ylar bir xil ritmik o‘lchov asosida quriladi. Saqillarda esa vazminlik va cho‘zinqi ritmik harakat ustun turadi. Shu sababli Saqillar ashula bo‘limiga o‘tish uchun tabiiy ritmik ko‘prik vazifasini bajaradi.

Doira maqom ijrochiligida asosiy ritm beruvchi cholg‘u sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Doira usullari nafaqat ritmik harakatni belgilaydi, balki kuy xarakteri va emotsional ta’sirini ham kuchaytiradi. Ayniqsa, maqom ijrochiligida doira usullarining xilma-xilligi kuylarning rang-barangligini ta’minlaydi.

Tarixiy manbalarda doira usullarini ifodalash uchun maxsus ritmik bo‘g‘inlardan foydalanilgani qayd etiladi. “Tan-tana-tananan”, “tak-taka-tum”, “bak-bak-bum” kabi bo‘g‘inlar usulning uzun-qisqa zarblarini ifodalagan. Bu tizim orqali ijrochilar kuy va she’r vaznlarini o‘zaro uyg‘unlashtira olganlar.

Doira usullarining shakllanishida inson yurak urishi va tabiiy ritmlar asos bo‘lgani haqidagi qarashlar ham mavjud. “Zarbi qadim” deb ataluvchi eng sodda usul keyinchalik murakkablashib, turli ritmik shakllarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan. Natijada Hafif, Ramal, Xazaj, Ufar, Muxammas, Samoiy kabi murakkab ritmik tizimlar paydo bo‘lgan.

Maqom ijrochiligida doira ijrochisining mahorati alohida ahamiyatga ega. Chunki usulning tiniq va aniq ijro etilishi kuy rivojining to‘g‘ri ochilishiga xizmat qiladi. Doira usullaridagi zarb kuchi, pauzalar va ritmik urg‘ular kuy kayfiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Maqom san’ati, o‘zining boy tarixiy

merosi va o‘ziga xosligini saqlab qolgan o‘zbek mumtoz musiqasining ajralmas qismidir. Bu san’at turi nafaqat o‘zbek xalqining madaniyati va ruhiyatini aks ettiradi, balki uning umumbashariy qadriyatlar bilan ham bog‘lanishini anglatadi. Maqom san’ati rivojlanishi va tarqalishi jarayonida milliy va umumbashariy qadriyatlarning o‘rni katta ahamiyatga ega, chunki bu qadriyatlar musiqaning nafaqat estetik, balki tarbiyaviy, ruhiy va ma’naviy ta'sirini kuchaytiradi [2, 2-b.].

O‘zbek an’anaviy musiqa madaniyatida urma-zarbli cholg‘ular qadimdan muhim o‘rin egallab kelgan. Doira, nog‘ora, qayroq va safoil kabi cholg‘ular xalq marosimlari, tantanalar hamda professional ijrochilik amaliyotida keng qo‘llanilgan. Doira barcha urma-zarbli cholg‘ular orasida eng mukammal va keng imkoniyatli cholg‘u sifatida ajralib turadi. Uning tembr boyligi, turli zarb usullarini bera olish xususiyati maqom ijrochiligida alohida ahamiyat kasb etadi. Doira yordamida kuylarning ichki harakati yanada aniqroq ifodalanadi. Nog‘ora esa ko‘proq tantanavor va jo‘shqin xarakterdagi kuylarni ijro etishda ishlatilgan. Ayniqsa, xalq sayillari va ommaviy tomoshalarda nog‘ora ritmik harakatni kuchaytiruvchi vosita sifatida xizmat qilgan. Qayroq va safoillar esa asosan ritmik bezak vazifasini bajargan.

Maqom san’atida urma-zarbli cholg‘ularning uyg‘un qo‘llanishi ijro jozibasini oshiradi. Ularning ritmik asosni mustahkamlashi kuy va ashulalarning badiiy yaxlitligini ta’minlaydi.

Shu bois Sharq musiqa madaniyatida zarbli cholg‘ular faqat jo‘rnavozlik vositasi emas, balki mustaqil badiiy-estetik ahamiyatga ega san’at unsuri sifatida qaraladi.

Shashmaqom o‘zining murakkab ritmik va melodik tizimi bilan Sharq mumtoz musiqa madaniyatining eng yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Uning cholg‘u yo‘llarida qo‘llanilgan doira usullari maqomlarning badiiy qiyofasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tasnif, Tarje’, Gardun,

Muxammas va Saqil kabi qismlar ritmik va melodik variatsiyalar asosida rivojlanib, maqomlarning emotsional ta’sir kuchini yanada oshiradi.

Doira va boshqa urma-zarbli cholg‘ular maqom ijrochiligida ritmik tayanch vazifasini bajaribgina qolmay, kuylarning mazmunini ochib beruvchi muhim badiiy vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi [4]. Ayniqsa, doira usullarining murakkab va rang-barangligi maqomlarning ichki harakatini boyitadi.

Shuningdek, Shashmaqomning shakllanishi va taraqqiyotida bastakorlik an’analari, qadimgi maqom tizimlari hamda ritmik tafakkurning rivoji muhim omil bo‘lgan [5]. Maqomlarning lad, ritm va usul masalalari bugungi kunda ham chuqur ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурашидова Д. О способах извлечения звуков на дутаре и их обозначении // *Journal of National Culture (JNC)*. – 2025. – Vol. 1, № 2. – B. 11–20.
2. Rasulov U. O‘zbek mumtoz musiqasi merosining milliy va umumbashariy qadriyatlari // *France – Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*. – 2025. – Vol. 1, № 1. – B. 8–13.
3. Samadov R. Zarblar xazinasi: o‘quv-metodik qo‘llanma. – Toshkent: Musiqa, 2012.
4. An’anaviy doira ijrochiligi: kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Bilim nashriyoti, 2004.
5. Sayfitdinov T. Doira ijrochiligi san’ati: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Faylasuflar, 2020.

References

1. Abdurashidova, D. “O sposobakh izvlecheniya zvukov na dutare i ikh oboznachenii [On Methods of Sound Production on the Dutor and Their Notation].” *Journal of National Culture (JNC)* 1, no. 2 (2025): 11–20. (in Russian)
2. Rasulov, U. “O‘zbek mumtoz musiqasi merosining milliy va umumbashariy qadriyatlari [National and Universal Values of the Uzbek Classical Music Heritage].” *France – Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education* 1, no. 1 (2025): 8–13. (in Uzbek)
3. Samadov, R. *Zarblar xazinasi: o‘quv-metodik qo‘llanma* [Treasury of Rhythmic Strokes: Educational and Methodological Manual]. Tashkent: Musiqa, 2012. (in Uzbek)
4. *An’anaviy doira ijrochiligi: kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma* [Traditional Doira Performance: Textbook for Vocational Colleges]. Tashkent: Bilim Nashriyoti, 2004. (in Uzbek)
5. Sayfitdinov, T. *Doira ijrochiligi san’ati: o‘quv qo‘llanma* [The Art of Doira Performance: Textbook]. Tashkent: Faylasuflar, 2020. (in Uzbek)